

УЧАСТИЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ФОРМАЦИИ В ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ИЗБОРИ ПРЕЗ 1991 Г.

Никола Шиндаров

Началото на българския преход от държавен социализъм от съветски тип към пазарна икономика и либерална демокрация се развива в условия, различаващи се от тези в останалите страни от Източна Европа¹. Свободните избори, проведени през лятото на 1990 г., са спечелени от управляващата самостоятелно Българска социалистическа партия (БСП)² и това временно я поставя в ситуация, в която разполага с абсолютно мнозинство в VII Велико народно събрание, както и със свой президент³. В Събранието намират място и две земеделски партии – Българският земеделски народен съюз (БЗНС), който влиза самостоятелно, и Българският земеделски народен съюз „Никола Петков“ (БЗНС „Никола Петков“), част от коалицията „Съюз на демократичните сили“ (СДС). След приключването на работата на Великото народно събрание, което изработва новата конституция на страната, следва провеждането на

¹ На пръв поглед доловима разлика е, че в централноевропейските страни от Източния блок през 1990 г. опозицията печели изборите, но зад тези резултати стоят процеси, започнали още през 80-те години на XX в., свързани развитието на съответните дисидентски движения. вж. Баева, Искра. България и Източна Европа. С., 2001, с. 221-224.

² През целия период от 1944 г. до 1989 г. Българската комунистическа партия да управлява страната коалиционно заедно с Българския земеделски народен съюз. Първото самостоятелно правителство на БКП е формирано от Андрей Луканов през февруари 1990 г. Два месеца по-късно партията сменя името си и започва да се нарича Българска социалистическа партия.

³ Председател на Държавния съвет, а по-късно председател (президент) на страната, в периода ноември 1989 – юли 1990 г., е Петър Младенов.

избори за XXXVI Обикновено народно събрание (ОНС)⁴ през есента на 1991 г. Заявка за участие в него правят и двата съюза, но поотделно, което е следствие от продължилите две години сложни процеси сред сдружените земеделци в България.

Темата за изборите за XXXVI ОНС попада в полезрението на българската историография. Тя е част от монографични изследвания⁵, обхващащи периода, сборници с изследвания за прехода⁶, редица статии и студии. Изборите, както и самият период, разполагат с добра изворова база, освен официалните документи – укази, закони, резултати от Централната избирателна комисия (ЦИК), хронологията на събитията е лесно проследима чрез средствата за масова информация и най-вече от периодичния печат, а оставащите извън публичния живот връзки и взаимоотношения попадат в полето на мемоарната литература.

Не така стои въпросът със земеделското участие в изборите. Големият двубой между БСП и СДС – движение и изборните резултати оставят земеделците слабо изследвани. Резултатите им стават предмет на дискусии най-вече в съюзните среди, по време на юбилейни форуми и конференции, както и в спомените, които оставят непосредствените участници в събитията.

Целта на статията е чрез паралелен анализ на предизборните кампании на двете земеделски партии, заложените идеи в партийните платформи и отношенията помежду им да се потърсят причините, довели до техните резултати на изборите и последствията за земеделските формации от тях. Извори за разработването на статията са изследвания за прехода, периодичният печат, архивни и публикувани документи, социологически проучвания, спомени на участници в събитията и други.

Земеделските политически формации преди изборите

Промяната от 10 ноември 1989 г., когато генералният секретар на ЦК на БКП Тодор Живков е заменен от дългогодишния външен министър и член на Политбюро Петър Младенов, се случва при наличието на един земеделски съюз - официалният БЗНС, коалиционен партньор на комунистите в периода след 9 септември 1944 г. БЗНС през тези 45 години се развива като значителна по своите размери партия със 120 хиляди членове, свое издателство, печатен орган, добра материална и финансова

⁴ Номерацията му обединява обикновените народни събрания преди и след 1944 г.

⁵ Проданов, Васил. Българският парламент и преходът. С., 2009; Калинова, Евгения, Искра Баева. Българските преходи 1939-2010. С., 2010;

⁶ 25 години промени. Граници и периодизация на прехода, институции и качество на демокрацията в България. С., 2015; Изследвания по история на социализма в България. Том 3: Преходът I. С., 2011; Изследвания по история на социализма в България. Том 4: Преходът II. С., 2013;

обезпеченост, международни връзки и пр., което обаче е изградено в изкуствено създадена среда без конкуренция. Неофициално съществува група от опозиционно настроени сдружени земеделци, привърженици и дейци на БЗНС „Никола Петков“⁷, които все още съхраняват политическите си възгледи. В годините на социализма членовете на бившата земеделска опозиция имат различна съдба. След първите години на репресии част от тях с времето са привлечени в БЗНС, друга трайно се дистанцира от политиката, но трета запазва контакти помежду си, на базата на които оцелява идеята за опозиционния земеделски съюз.

Именно последните се активизират още в началото на 1989 г. и в резултат на промените на 9 декември 1989 г. полуофициално възстановяват БЗНС „Никола Петков“⁸, ден по-късно малка група земеделци начело със Страхил Гичев, син на Димитър Гичев⁹, възстановява и БЗНС „Врабча 1“¹⁰.

За разлика от първите два съюза, от БЗНС „Врабча 1“ се отказват да участват в изборите за VII ВНС¹¹, въпреки че първоначално правят такава заявка и дори са част от Политическия опозиционен блок - център¹².

Още от края на есента на 1989 г. в земеделските среди се подхващат две сериозни дискусии, които ще оказват влияние до изборите през 1991 г., а и след тях. Първата е за „вината“ и „съучастието“ на „оранжевия“, или „казионния“, както язвително е наричан от николапетковистите, земеделски съюз в управлението на БКП, а другата е за единството на сдружените земеделци.

Зимата на 1990-1991 г. е един от периодите, по време на които темата за земеделското единство отново излиза на преден план. Участието на двата съюза в

⁷ БЗНС „Никола Петков“ е основна опозиционна партия срещу управлението на Отечествения фронт в периода 1945-1947 г. Партията не участва в изборите за XXVI ОНС през 1945 г., но взема участие в тези за VI Велико народно събрание и влиза в него. През лятото на 1947 г. започва политически „съдебен процес“ срещу нейния лидер Никола Петков, който е осъден на смърт и обесен през септември 1947 г., а месец по-рано БЗНС „Н. Петков“ и нейната младежка структура са забранени със закон. Членовете и привържениците на партията, наричани „николапетковисти“, са преследвани от властта през следващите години.

⁸ Вж. Шиндаров, Никола. Аспекти от възстановяването на Българския земеделски народен съюз „Никола Петков“ (1989-1990). – В: Сп. Анамнеза. Год. XV, 2020, кн. 4, с. 64-91 [<http://www.anamnesis.info/node/1680>, посетено 06.01.2022 г.]

⁹ Лидер на БЗНС „Врабча 1“.

¹⁰ В БЗНС „Врабча 1“ още през 1990 г. се появяват центробежни тенденции и като цяло това земеделско крило остава слабо развито, но въпреки това участва в основните събития.

¹¹ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1466, оп. 2, а.е. 778, л. 54

¹² Политическият опозиционен блок възниква на 11.01.1990 г. в Пловдив като коалиция между Християн-републиканската партия и Партията „Съюз на свободните демократи“ (впоследствие преименувана като Партия на свободните демократи). По-късно към блока се присъединяват и други партии, а на 3 май 1990 г. е сключено споразумение между шест политически партии за формиране на предизборна коалиция с наименование Политически опозиционен блок – център. Изборната му бюлетина е жълта. (вж. Партии и коалиции участвували в изборите за Велико народно събрание 10 юни 1990г. Библиографски указател. С., 1990, с. 19)

парламента, според прекия свидетел на събитията Лазар Дългърски, е от ключово значение, понеже към този момент Постоянните присъствия¹³ на двата съюза не я поставят толкова активно. В началото на 1991 г. контактите между парламентарната група на БЗНС и част от тази на БЗНС „Никола Петков“ във Великото народно събрание довеждат до практически действия за осъществяване на единството, но и с подкрепа на определени кръгове от земеделската емиграция. Една от предпоставките за това е новината, че през пролетта на 1991 г. голяма група земеделски политически емигранти¹⁴ ще се завърнат в България, която поражда оптимистични очаквания¹⁵.

След провеждането през януари и февруари 1991 г. по инициатива на Обединения съвет на земеделските сили в България на работни срещи на тема обединението на земеделците, депутатите от двете земеделски партии¹⁶ на 4 март 1991 г. в парламента провеждат и съвместно заседание парламентарните групи на двата земеделски съюза, в което обсъждат проект за обръщение към всички сдружени земеделци в страната. В публикуваното обръщение се съдържа критика и към БЗНС – затова, че отрича само „декларативно“ близкото си минало и че трябва да се освободи от „чуждите елементи в своята организация от горе до долу“, и към БЗНС „Н. Петков“ заради подозрителността към „оранжевите“, но и е заявено, че процесът на обединение тече и че подписалите 38 парламентаристи¹⁷ са единни и призовават ръководствата от всички равнища да последват примера им. На срещата присъства и лидерът на николапетковистите Милан Дренчев¹⁸, който се обявява против, но и изказва известно разбиране¹⁹.

В такива условия на засилваща се вълна за обединение между двата съюза, а и сравнително рано, започва подготовката за очертаващите избори на БЗНС. Още на 30 март 1991 г. Управителният съвет на съюза взема решение БЗНС да участва на изборите за местна власт и за Народно събрание със собствена оранжева бюлетина. Постоянното

¹³ Постоянното присъствие на БЗНС е постоянно действащият ръководен орган. Правомощията, състава и организацията му зависят от съюзния устав.

¹⁴ С напускането на страната от земеделския лидер Г. М. Димитров през 1945 г. и особено след разгрома на опозицията през 1947-1948 г. извън България се оформят емигрантски организации, които съществуват до началото на промените, когато част от тях се завръщат и се опитват да оказват пряко влияние на политическия живот в страната. Най-голямата и представителна група от емиграцията са именно земеделците.

¹⁵ Дългърски, Лазар. Земеделското (не)обединение. Пловдив, 2015, с. 61

¹⁶ Земеделско знаме, бр. 53/13.03.1991 г., с. 2

¹⁷ Цялата парламентарна група на БЗНС – 16 души, и част от тази на БЗНС „Никола Петков“ – 22 души.

¹⁸ Милан Дренчев е лидер на БЗНС „Никола Петков“ от март 1990 г. до февруари 1992 г.

¹⁹ Дългърски, Л. Земеделското (не)обединение..., с. 66-69; Земеделско знаме, бр. 50/08.03.1991 г., с. 1-2; Текст на обръщението вж Бюлетин на пресслужба „Куриер“ на БТА [\[http://prehod.omda.bg/page.php?tittle=11_%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82_1991&IDMenu=626&IDArticle=1161\]](http://prehod.omda.bg/page.php?tittle=11_%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82_1991&IDMenu=626&IDArticle=1161) проверено на 08.06.2020 г.]

присъствие създава група за разработване на предизборната стратегия и учредява предизборен фонд²⁰. Това говори за сериозно отношение към предизборната подготовка от страна на „оранжевите“. Подобен ход не е лишен от логика, тъй като ситуацията в страната предвещава тежък политически сблъсък. Социалистите през втората половина на 1990 г., под натиска на опозицията и на икономическата криза, губят първо председателския (президентския) пост с оставката на Петър Младенов, а в края на годината такава подава и премиерът Андрей Луканов. Резултатът е програмно правителство начело с Димитър Попов, сформирано на 22 декември 1991 г, в чийто състав БЗНС разполага с двама министри – председателят на съюза Виктор Вълков, който е вицепремиер и министър на външните работи, и Борис Спиров, министър на земеделието и хранителната промишленост, а останалите министерски кресла са поделени между БСП, СДС и безпартийни, което не задоволява двете водещи политически сили, но най-вече СДС, докато в БСП все пак има лица, желаещи „широка коалиция“.

Тази ранна подготовка на БЗНС обаче донякъде е пресечена от новия тласък за обединение, който идва с фактически реализиралото се завръщане на земеделските емигранти. На 19 май 1991 г. на граничния пункт „Кулата“ от Гърция са посрещнати 31 земеделски емигранти²¹ начело с Ценко Барев²². Последователно се организират митинги на самия пункт, в Благоевград и пред храм-паметника „Св. Александър Невски“ в София²³. Еуфорията завладява част от земеделските среди и на 28-29 май 1991 г. в парламента се провежда съвещание на „оранжевата“ и на част от „зелената“ парламентарни групи. Възприема се идеята да се слоят във Великото народно събрание под името - парламентарна група на БЗНС-единен. Един от организаторите на случващото се - Йосиф Петров²⁴, заявява, че именно завръщането на емигрантите е довело до нарастване на силата на обединителния процес. На 30 май 1991 г. парламентарната група на БЗНС-единен е конструирана²⁵, когато 34 депутати от БЗНС

²⁰ Земеделско знаме, бр. 67/01.04.1991 г., с. 1

²¹ Според Димитър Баталов са 60 души вж. Баталов, Димитър. Моите 290 сезона, С., 2004, с. 295; Според Георги Константинов, който е един от завръщащите се, също са над 60 души, като всички освен него са земеделци и членове на БОД. вж. Константинов, Георги. Спомени. Т. 4, с. 392 (<http://www.anarchy.bg/wp-content/uploads/2016/10/IV-%D0%A2%D0%98-%D0%A2%D0%9E%D0%9C-1.pdf>)

²² Ценко Барев е земеделски емигрант, съден преди и след 9 септември 1944 г., зад граница участва в организирането на земеделската емиграция.

²³ Земеделско знаме, бр. 100/20.05.1991 г., с. 1-2.

²⁴ Поет, деец и депутат от БЗНС „Никола Петков“. В неговия дом се провежда възстановителната среща на БЗНС „Н. Петков“ в края на ноември 1989 г.

²⁵ Дългърски, Л. Земеделското (не)обединение..., с. 75-76.

и БЗНС „Н. Петков“ обявяват и скрепяват с подписи своето решение. То е приветствано от ПП на БЗНС, което също призовава за единство²⁶.

Създаденият Инициативния комитет за посрещане на земеделските изгнаници се реорганизира в Национален комитет за земеделско единство (НКЗЕ) с председател Йосиф Петров²⁷. В него влизат депутатите от парламентарната група на БЗНС – единен, завърналите се емигранти от Българското освободително движение (БОД) със седалище в Париж, дейци на БЗНС и БЗНС „Н. Петков“²⁸. НКЗЕ започва да издава и свой вестник – „Земеделска борба“. На 26 юни 1991 г. Йосиф Петров излиза с обръщение до ръководствата на дружбите на БЗНС и БЗНС „Н. Петков“ за провеждане на Национална обединителна конференция в края на юли в София²⁹.

Междувременно десетте останали депутати от парламентарната група на БЗНС „Н. Петков“ излизат от парламента на 30 юни 1991 г. УС на БЗНС „Н. Петков“ потвърждава решението им, докато ПГ на БЗНС (единен) излиза с декларация, че ще останат в парламента³⁰, което има своята логика ако се вземе предвид поведението на ПГ на БЗНС, която получава положителни обществени оценки именно заради активното си участие в дейността на Събранието.

Решението на николапетковистите по никакъв начин не е оригинално. Още през май 1991 г. от парламента излизат 39 народни представители от СДС, които получават прозвището „групата на 39-имата“. Те основават палатков лагер и получават обществена подкрепа, но не успяват да изкарат гражданите на улицата и да възпроизведат „Града на истината“ в мащабите от 1990 г. Тяхната група започва да се нарича СДС-движение, за да се разграничи от останалите в парламента депутати от СДС. Тази група обаче успява да постави на дневен ред един важен въпрос за бъдещето на СДС в организационно отношение. Около нея се формира ядрото, което предпочита СДС да се трансформира от коалиция в общонационално антикомунистическо движение, в което членството може да бъде пряко, а не да минава непременно през някоя от съставните партии. Умерените кръгове в СДС и представителите на по-големите и стари партии от коалицията, сред които е и БЗНС „Никола Петков“, са против тази идея и се обявяват за запазване на самостоятелността на партиите в СДС. Конфликтът довежда до разцепление в СДС и в крайна сметка за участие в изборите се регистрират три формации, които спорят за името СДС. Абревиатурата и синята бюлетина отиват при

²⁶ Земеделско знаме, бр. 108/01.06.1991 г., с. 1.

²⁷ Дългърски, Л. Земеделското (не)обединение..., с. 77

²⁸ Земеделско знаме, бр. 110/05.06.1991 г., с. 1

²⁹ Пак там, бр. 126/26.06.1991 г., с. 1-2

³⁰ Народно земеделско знаме, бр. 87/02.07.1991 г., с. 1; Земеделско знаме, бр. 130/08.07.1991 г., с. 1

СДС – движение, а още има СДС – Център (на БСДП, ПК „Екогласност“ и др.) и СДС – Либерали (Зелената партия, Клубовете за гласност и демокрация и либералните политици)³¹.

Приключващо своята дейност по изработване на третата републиканска конституцията³², Великото народно събрание дава препоръка да се проведат в най-близко време нови избори за Обикновено народно събрание. Първоначално с указ на президента на републиката изборите за парламент и местни органи на властта са насрочени за 29 септември 1991 г.³³. БЗНС „Никола Петков“ в първите си стъпки по подготовката за тях действа, включително като излиза от ВНС и не подписва Конституцията, паралелно с „групата на 39-те“. В това отношение лидерът на николапетковистите Милан Дренчев възнамерява да работи и по-нататък с тях³⁴. Кое не е необяснимо, ако се имат предвид силните антикомунистически настроения в техните редици.

Същевременно БЗНС провежда на 20 юли 1991 г. събрание на Върховния съюзен съвет³⁵, който излиза с решение, че поддържа създаването на БЗНС – единен и ще участва в провеждането на Националната обединителна конференция, насрочена на 27 юли 1991 г., като упълномощава председателя и ПП на БЗНС да направят необходимото за постигане на политическо споразумение в тази посока.³⁶

През цялото време, докато се организира обединението, несъгласните със случващото се дейци от БЗНС „Н. Петков“ правят опити за дискредитирането му, дори чрез персонални нападки срещу Ценко Барев, който от своя страна се оказва фигурата с достатъчен авторитет, за да притъпи противоречията между обединяващите се групи. В атаките участват и други емигранти, публикуват се писма-доказателства, че Барев не е бил близък до Г. М. Димитров и др.³⁷ Цялата тази ситуация представлява една сложна палитра от интереси, които имат своята предистория. От една страна - разделение има сред самата емиграция³⁸, а от друга – самата тя фаворизира определени дейци от „вътрешността“, на този фон трябва да се прибавят и някои връзки между емиграцията,

³¹ Проданов, В. Българският парламент и преходът..., с. 139; Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи..., с. 278; Повече за историята на СДС вж. Ботева, Донка. История на СДС. Дати, събития, личности. С., 2012

³² Приетата конституция е третата републиканска след тези от 1947 и 1971 г.

³³ в. Земеделско знаме, бр. 140/17.07.1991 г., с. 1.

³⁴ Недев, Недю. Милан Дренчев. Идеология и борби. С., 1996, с. 211.

³⁵ Вторият по важност форум на партията след конгреса. В земеделската лексика често е наричан и „малък конгрес“.

³⁶ в. Земеделско знаме, бр. 144/22.07.1991 г., с. 1.

³⁷ в. Народно земеделско знаме, бр. 93/10.07.1991 г., с. 1, бр. 105/26.07.1991 г., с. 1, 3.

³⁸ Вж. Хорозов, Крум. Проиграна борба. Факти и документи. София, 2001, с. 37.

„оранжеви“ земеделци и службите за сигурност. Всички взаимни обвързаности са трудно проследими, но резултатите от тях, както и отделни спомени на участници и доклади на службите³⁹, дават известна представа за случващото се.

Конфронтацията не осуетява конференцията и тя се провежда по план на 27 юли. На нея е обявено *„обединението на сдружените земеделци от БЗНС „Н. Петков“, БЗНС и БЗНС „Врабча 1“ в Български земеделски народен съюз – единен“*⁴⁰. Приети са временен устав и програмна декларация, избрано е и временно ръководство в лицето на Йосиф Петров – почетен председател и директор на в. „Земеделско знаме“, Ценко Барев – секретар на БЗНС (е), Виктор Вълков и Димитър Боев – секретари на ПП на БЗНС (е) и Светослав Шиваров – председател на УС⁴¹.

След конференцията в средите на БЗНС (е) настъпва объркване, което стопира обединителния процес, дори се появява известен отлив от него⁴². Според Лазар Дългърски това се корени в *„антиобединителната“* кампания на БЗНС „Н. Петков“ и на Искър Шуманов и Илия Данов – редактори на „Народно земеделско знаме“, срещу Ценко Барев, която дава резултат и се отразява на членовете на БЗНС (е). Като друга причина изтъква и това, че самият Барев отказва да се защитава, а същевременно се появяват и противоречия в ръководството на БЗНС (е)⁴³. Последното донякъде естествено, тъй като в него се оказват лица, които макар и да са извършили необходимото, за да притъпят противоречията помежду си – най-вече свързани с участието на БЗНС във властта преди 10 ноември 1989 г., все пак са живели в коренно различни условия през изминалия период – битието на Виктор Вълков, Йосиф Петров и Ценко Барев се разминава кардинално, а оттам е трудно да се изградят отношения на достатъчно добро ниво.

Агресивната кампания на николапетковистите също не е лишена от логика. В БЗНС (е) се включват умерените дейци на БЗНС „Никола Петков“. Тези, които са склонни при известни условия да си кооперират с „оранжевите“. Докато тези, които остават, са *„непримиримата“* група в съюза.

³⁹ Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (КРДОПБГДСРСБНА), ф. 1, оп. 12, а.е. 998, л. 116-117

⁴⁰ За по-добра ориентация и улеснение на четящия до края на статията ще се използва абревиатурата БЗНС (е), както и името Единен, с изключение при цитатите.

⁴¹ в. Земеделско знаме, бр. 1/29.07.1991 г, с. 1

⁴² През март 1992 г., след като е проведен конгресът на БЗНС (е), част от екипа на в. „Земеделско знаме“ напуска и едно от твърденията им относно състоянието на съюза е, че той е намалял с 40 хиляди души след обединителната конференцията през юли 1991 г. вж. в. Земеделско знаме, бр. 62/30.03.1992 г., с. 1

⁴³ Дългърски, Л. Земеделското (не)обединение..., с. 115-117

На 31 юли се провежда и първото събрание на Постоянното присъствие на БЗНС (е). На него се обръща внимание и на подготовката за участие в предстоящите избори. Във връзка с това е решено да се създаде в София Централен предизборен съвет към ПП, който да разработи и внесе за утвърждаване в десетдневен срок план за своята работа. Председател е Ценко Барев. Към Съвета се предвижда да се създаде и Централен предизборен клуб, в който ще се осъществяват необходимите срещи, контакти и разговори с активисти и граждани в периода на предизборната кампания. Решено е общинските и местните ръководства на дружбите да оформят аналогични съвети и клубове⁴⁴. Открит е и дарителски фонд „Предизборна кампания на БЗНС – единен“⁴⁵.

На 9 август 1991 г. ПП на БЗНС (е) излиза с декларация, според която *„във връзка с политическото положение в страната БЗНС-единен заявява, че е за сътрудничество с другите опозиционни демократични формации“* и *„с това преследва една-единствена благородна цел – недопускане спечелване на изборите от БСП“*. Допълват и че *„всички твърдения, че БЗНС-единен е против СДС, са абсолютно неверни“*, а съюзът е готов, като има предвид *„програмните постановки на опозиционните партии, да сътрудничи и влиза в коалиция с тях не само преди, но и след изборите“*⁴⁶. Такава позиция не затваря вратата за явяване на изборите заедно с БЗНС „Никола Петков“, тъй като темата за отношението спрямо СДС също е не по-малко изпълнена с *„подводни камъни“*⁴⁷.

На 14 август 1991 г. ПП на БЗНС (е) приема плана за изграждането на Централен изборен съвет, оперативно бюро, Централен изборен клуб и работни групи⁴⁸ и взима решение да бъде свикан Върховният съюзен съвет, който да утвърди предизборната платформа на БЗНС (е), но и да изслуша доклада на Комисията за установяване на политическата вина и отговорност на дейци на БЗНС за периода 1945-1989 г. и за нанесените морални и материални щети на съюза и държавата⁴⁹.

При тази все още неясна ситуация около предизборните конфигурации на партиите на 26 август 1991 г. БЗНС (е) изпраща писмо до ПП и УС на БЗНС „Н. Петков“, в което предлага в името на това да се постигне *„по-скорошно ликвидиране на тоталитарната комунистическа система“* на предстоящите избори двата съюза да се явят с обща бюлетина и обща листа от кандидати, разделени по равно, като дори е

⁴⁴ в. Земеделско знаме, бр. 4/01.08.1991 г., с. 1

⁴⁵ Пак там, бр. 7/07.08.1991 г., с. 1

⁴⁶ Пак там, бр. 9/09.08.1991 г., с. 1

⁴⁷ Още по време на първите опити за обединение през 1990 г. темата за отношението спрямо СДС разделя двата съюза и свежда до спор около формулировката - „във“ или „със“ СДС.

⁴⁸ в. Земеделско знаме, бр. 13/15.08.1991 г., с. 1

⁴⁹ Пак там, бр. 20/24.08.1991 г., с. 1

предложен вариантът избраните кандидати да могат да формират самостоятелни парламентарни групи⁵⁰. Но отговор не е получен. Такова писмо впоследствие е изпратено до Милан Дренчев, Никодим Попов и членовете на ПП на БЗНС „Н. Петков“. От близки до главните действащи лица се разбира, че към писмата е било проявено високомерие и отговори не са изпратени⁵¹.

Върховният съюзен съвет (ВСС), който заседава на 31 август, взема няколко важни решения, сред които одобряването на предизборната платформа, нанасянето на необходимите корекции в нея, както и ПП да я приеме и публикува в тридневен срок. Същевременно упълномощава ПП на БЗНС (е) да сключва политически споразумения с николапетковистите, а след съгласуване с УС и с други демократични сили⁵².

И писмото, и решението на ВСС широко отварят вратата за предизборна коалиция с идейните им братя. Тези два политически акта не идват в случаен момент, а са съобразени със случващото се в БЗНС „Н. Петков“.

Докато Единен започва организация за изборите при николапетковистите ситуацията се усложнява от обтягането на отношенията им със СДС-движение⁵³. Възникналите въпроси се поставят за обсъждане на събрание на Управителния съвет на БЗНС „Н. Петков“, проведено на 31 август и 1 септември, на което участват и представители на задграничните дружби. Дренчев дава отчет, в който посочва, че е изграден Централен предизборен щаб и е изработена изборна платформа, която *„не противоречи на платформите на демократичните сили, но представлява собствено виждане на Земеделския съюз за осъществяване на двете основни цели: свалянето на БСП/БКП от власт и извеждането на страната от тежката криза“*. Процедурата за провеждането на изборите за народни представители и за местни органи на властта е оценена от него като усложнена и даваща възможност за бъркотия от техническо естество, но са взети мерки по места, за да бъде предотвратен такъв сценарий. В организационно отношение информира, че редовно отчетените членове надхвърлят 117 хиляди. Относно СДС е констатирано, че БЗНС „Н. Петков“ е *„гръбнакът на СДС“* и това *„личи от фактите, че навсякъде в по-големите селища дружбите значително надвишават всички партии и организации, представени в СДС, взети заедно“*, а *„в по-малките селища, предимно селата, СДС се представя единствено от БЗНС „Н. Петков“, но „за „признание“ представените от Земеделския съюз*

⁵⁰ в. Земеделско знаме, бр. 26/02.09.1991 г., с. 1.

⁵¹ Дългърски, Л. Земеделското (не)обединение..., с. 112-113.

⁵² в. Земеделско знаме, бр. 26/02.09.1991 г., с. 1, 2.

⁵³ Недев, Н. Милан Дренчев..., с. 211-212.

кандидати се подреждат на практически неизбираеми места в листата“. Тези констатации са допълвани по време на самото събрание от нова информация, която пристига от страната⁵⁴.

Тези обстоятелства водят до промяна в предизборната стратегия. Тежест придобива формулировката за самостоятелна листа в изборите, но без да се излиза от СДС, въпреки че отношението към сдружените земеделци е квалифицирано като „унизително“. Самооценката за това до какво ще доведе такъв ход е: „*може и да не спечелим изборите, но ще бъдем здрава група в Народното събрание*“. Съветът, след поименно гласуване с мнозинство, с пет въздържали се и нито един против, приема резолюция, в която се отчита „*повсеместното елиминиране на кандидатите му за народни представители в цялата страна*“ и се припомня, че николапетковистите от 45 години водят борба срещу комунизма, че са съучредител на СДС и че не заслужават „*това унижително и манипулирано незачитане*“. При тази сложна ситуация са „*принудени*“ да участват със самостоятелна бюлетина и листа в изборите, но ще останат „*коректни партньори на СДС*“, за да се „*смъкне*“ БСП от власт⁵⁵. БЗНС „Н. Петков“ по принуда взема бяла бюлетина с две сини ленти.

Според дъщерята на Г. М. Димитров Анастасия Мозер на заседанието на Управителния съвет главни лица от съюза периодично излизат от заседателната зала и звънят до окръжните ръководства, за да проверят на кое място са включени в депутатските листи, след което се връщат в залата на заседанието и нагнетяват напрежението. Според нея Милан Дренчев на събранието открито защитава оставането в листите на СДС. Той пожелава да се яви в Координационния съвет на СДС, за да защити позициите на съюза, като предлага известни корекции, но не намира подкрепа от другите членове на ръководството. Завръща се в централата и пред членовете на Управителния съвет заявява, че ще се явят сами⁵⁶.

Крум Хорозов⁵⁷ нанася още щрихи, за да направи по-цялостна и комплексна картината. Според него по време на Управителния съвет Тодор Кавалджиев и Иван Неврокопски искат николапетковистите да излязат от СДС. Опит да ги склони да останат прави Филип Димитров, но без да гарантира избираеми места. Същевременно преговори се водят и с Константин Тренчев, който им гарантира места, като няколко от

⁵⁴ в. Народно земеделско знаме, бр. 132/03.09.1991 г., с. 1.

⁵⁵ Пак там, бр. 132/03.09.1991 г., с. 1.

⁵⁶ Гаджев, Драголюб. Анастасия Мозер. Щрихи от един живот в трудно време. С., 2019, с. 85.

⁵⁷ Деец на БЗНС „Никола Петков“, част от групата, която възстановява съюза.

тях да бъдат за хора от „Подкрепа“, но Дренчев скрива това от УС и прави опит да осигури места на негови хора, които го поддържат.⁵⁸

Никодим Попов от ръководството на БЗНС „Н. Петков“ разсейва слуховете около причините за излизането от СДС – движение и пред журналисти разкрива, че *„тези млади седесари“* се противопоставят на николапетковистите с обвинението, че последните нямат способни и интелигентни хора. Но решението дали ще влязат в коалиция още се разисква⁵⁹.

Коалицията обаче става реалност при другия съюз. На заседание на УС на БЗНС (е), проведено на 7 септември, е взето решение да се подкрепи идеята за сключване на политическо споразумение между тях и Конституционния форум⁶⁰ за съвместно участие в изборите, както и включването на кандидати на последния в листите на БЗНС (е), които се утвърждават на същото събрание. След събранието Ценко Барев и Николай Генчев подписват политическо споразумение за съвместно участие. В него е обявено, че проявите на крайно леви и крайно десни тенденции застрашават *„кълновете“* на демокрацията и си поставят за цел да бъде създаден стабилен политически център, който да гарантира разумен преход към демокрация⁶¹.

В интервю за вестник „Земеделско знаме“ лидерът на Конституционния форум Николай Генчев заявява, че БЗНС чрез тази коалиция се сближава с националната интелигенция, която пък е *„дълбоко сродена и по произход, и по манталитет, и по развитието си с българското село“*, което и двете формации искат да реформират. Има и известни различия във възгледите между двете партии. Генчев защитава, макар и с уговорки, идеята за по-сериозна правомощия на президента и поставя ударението върху *„средните заможни собственици“*, които трябва да са гръбнака на българското земеделие. Той допълва и че БЗНС не може към този момент *„да остане само на схващанията, които са изложени в принципите на БЗНС „Александър Стамболийски“, защото времето преодоля много моменти от тези схващания, а обществото отиде много напред“*⁶². Тези идеи излизат до някаква степен от възгледите на земеделците, които защитават дребните собственици и парламентарната република.

⁵⁸ Хорозов, Кр. Проиграна борба..., с. 128.

⁵⁹ в. Земеделско знаме, бр. 28/04.09.1991 г., с. 1.

⁶⁰ Гражданският клуб „Конституционен форум“ е регистриран на 20 март 1991 г. като сдружение на български граждани, които споделят идеите на либералната демокрация и „ратуват за национално възраждане“ вж. Годорова, София. Кой какъв е в изборите '91 г. Лидери, партии, коалиции, съюзи. С., 1991, с. 85-87.

⁶¹ в. Земеделско знаме, бр. 32/10.09.1991 г., с. 1, 3.

⁶² в. Земеделско знаме, бр. 34/13.09.1991 г., с. 1-2

Без съмнение, тази коалиция буди въпросителни около ситуирането ѝ, но не може да не направи впечатление, че не липсва чисто политическа логика. БЗНС и в исторически план, и във времето около изследваните събития има по-силно влияние в малките населени места. Много по-слабо те са представени в големите градове, където влияние имат партии с друг профил. Градският електорат обаче от своя страна по-силно се влияе от интелигенцията, а самата тя е проекция на големия град. Може да се заключи, че по този начин от Единен търсят вариант да разширят електоралните си възможности и то най-вече в полето СДС, която към този момент е предимно градска партия.

Начало на предизборната кампания

През последната десетдневка от август 1991 г. продължават да стоят въпроси около провеждането на изборите и в частност за изборния закон, който търпи промени в последния момент, когато депутатите от ВНС приемат да има районна партийна листа, а не централна такава⁶³. Тези промени отлагат изборите от първоначалната им дата и президентът с нов указ ги пренасочва за 13 октомври 1991 г.⁶⁴ За провеждането на изборите за народни представители територията на страната е разделена на 31 избирателни района, в това число 3 в София и 2 в бившия Пловдивски окръг. Останалите избирателни райони съвпадат с границите на бившите окръзи⁶⁵, докато страната е административно разделена на по-големи области.

Кампанията се води при сериозно противопоставяне и остри нападки между двата съюза, особено от страна на БЗНС „Никола Петков“, което е обяснимо, предвид случилото се в предходните месеци. В техния политически орган вестник „Народно земеделско знаме“ се четат сериозни обвинения, но и БЗНС (е) също прави необходимото, за да се защити.

Николапетковистите се опитват да покажат пред обществеността, че останалата навън емиграция подкрепя тях, с което да дискредитира и Барев, и обединението. Публикуван е Апел към българския народ от съмишлениците на БЗНС „Н. Петков“, живеещи в САЩ, за подкрепа на съюза на предстоящите избори. Публикуват се и благодарности за събрани средства за предизборната кампания от николапетковисти от Франция и други страни⁶⁶. Същевременно николапетковистите търпят критика от

⁶³ Пак там, бр. 19/23.08.1991 г., с. 1

⁶⁴ Пак там, бр. 20/24.08.1991 г., с. 1

⁶⁵ Закон за избиране на народни представители, общински съветници и кметове. С, 1991, с. 8

⁶⁶ в. Народно земеделско знаме, бр. 157/09.10.1991, с. 3

Единен, че са получавали финансова и материална помощ именно от БОД с председател Ценко Барев, дори е публично обявен списък в какво се състои подкрепата за периода 1989-1991 г. Тези действия на Единен са в отговор на продължаващата кампания срещу Барев, която според него е подготвена от групата на Милан Дренчев и е в ход от „дълго време“. Лидерът на коалиционния партньор на Единен Николай Генчев също се включва в земеделската „престрелка“ като се „възмущава“, „че се плюе срещу Ценко Барев, който е един от най-големите демократи“. Стига се дори до спорове около изписването на наименованието на партията на николапетковистите и дали слагането в кавички на името на Петков не е тенденциозно⁶⁷.

Не попада извън ползрението на николапетковистите Конституционният форум и в частност Николай Генчев. Във вестник „Народно земеделско знаме“ се публикуват откъси от студията му „Разгромът на буржоазната опозиция в България през 1947-1948 г.“⁶⁸, което се използва, за да покажат, че Единен все още не е скъсал с миналото си⁶⁹.

И ако отношенията между двата земеделски съюза могат да бъдат дефинирани като сложни, но все пак ясни като тенденция, то картината се усложнява още повече като прибавим действията и на други заобикалящи ги фактори с различна тежест. От БЗНС „Никола Петков“ се опитват максимално да дадат гласност на получената подкрепа от свои съмишленици от Западна Европа и САЩ, такава обявяват, че имат и от окръжното ръководство на „Клуба на репресираните след 1945 година“ в Пловдив⁷⁰, за тях да се гласуват апелират дори и „анархистите от Пиринска Македония“⁷¹.

Подкрепа николапетковистите получават и от Обединения земеделски съюз (ОЗС)⁷², който остро атакува „фалшивото и измамно "единство", извършено с недостойни "вносни" и вътрешни земеделски "лидери" от оранжевия БЗНС“. Ръководството на самото ОЗС заявява, че тъй като „не желае да раздробява още повече земеделското движение, се въздържа да създава масово свои дружби“ и „категорично отказвахме да участваме в предизборни коалиции, въпреки многото покани, или да

⁶⁷ в. Народно земеделско знаме, бр. 155/05.10.1991, с. 1; в. Земеделско знаме, бр. 48/02.10.1991 г., с. 1, 4

⁶⁸ Студията е публикувана през 1963 г. и отразява в известна степен тезите, застъпвани от българската историография в годините на социализма, което я прави удобна за критиката на николапетковистите вж. Генчев, Николай. Разгромът на буржоазната опозиция в България през 1947-1948 г. – В: Годишник на Софийския университет. Идеологични катедри. Том 56. С., 1963.

⁶⁹ в. Народно земеделско знаме, бр. 153/03.10.1991, с. 3

⁷⁰ Клубът на репресираните след 1945 г. се създава в Пловдив и там е с най-голяма тежест, същевременно подкрепата му за БЗНС „Никола Петков“ говори и за известни разминавания в него, тъй като един от основателите му и основен организатор – Димитър Баталов, участва в създаването на Единен, макар че самият той регистрира заедно с Лазар Дългърски името БЗНС в съда, за да бъде съхранено за деня, когато обединението е пълно. Последното те действително извършват пред ноември 1992 г.

⁷¹ в. Народно земеделско знаме, бр. 154/04.10.1991, с. 3; Пак там, бр. 160/12.10.1991, с. 2;

⁷² Обединеният земеделски съюз е опит за обединение на членове и симпатизанти на БЗНС, БЗНС „Никола Петков“ и БЗНС „Врабча 1“ от есента на 1990 г.

излезем със самостоятелна листа, в името на бъдещото земеделско единство“ и апелира на 13 октомври да се гласува за БЗНС „Н. Петков“⁷³.

Отношенията със СДС също не са оптимални и с напредването на кампанията моделът, който предполага самостоятелна листа, запазване на лоялни отношения и дори единодействие, се разпада и на 10 октомври на първа страница на вестник „Народно земеделско знаме“ е публикувана статия на Иван Спасов под заглавие „Как СДС (дв.) се опитва да раздели БЗНС – Н. Петков“ и отбелязва, че „веднага след като БЗНС – Н. Петков обяви, че ще излезе със самостоятелна листа, те започнаха хайката за „земеделци“. Хайка от удари“, а на редовната пресконференция на съюза Дренчев заявява: „злоупотребява се с нашето решение да останем лоялни към синята идея на СДС. Мамят, лъжат и заблуждават нашите съидейници и симпатизанти“⁷⁴.

При БЗНС (е) кампанията също има свои нюанси и дискуссионни моменти. Обединението подсилва антикомунистическата риторика на съюза. В разгара на кампанията на страниците на партийния орган „Земеделско знаме“ се появява доклада на Комисията за установяване на политическа вина и отговорност на дейци на БЗНС за периода 1945-1989 г. и за нанесените морални и материални щети на Съюза и държавата, в който над 100 ръководители на БЗНС за периода попадат под различни обвинения⁷⁵, макар че за такъв се говори още в началото на годината.

В тази посока е и проведения на 11 октомври национален митинг пред храм-паметника „Св. Александър Невски“ в София на БЗНС (е) и Конституционния форум. На него присъства президентът Желю Желев, който има дисидентско минало и е сред основателите и пръв председател на Координационния съвет на СДС. Той пожелава на съюза успех и допълва, че през изминалата година партията е показала „изключително ползотворна конструктивна работа в парламента“, с което се легитимира като „една като една нова партия, достойна за подкрепа и уважение на изборите“⁷⁶.

Това, което може да се извлече и обобщи като тенденции от поведението на двата земеделски съюза по време на месеца предизборна кампания, е антикомунистическият патос и борбата помежду им. Дори някои членове на Единен смятат, че БЗНС „Н.

⁷³ Бюлетин на пресслужба „Куриер“ на БТА, бр. 198/9 октомври 1991 г. [http://prehod.omda.bg/page.php?tittle=_9_%Do%BE%Do%BA%D1%82%Do%BE%Do%BC%Do%B2%D1%80%Do%B8_1991&IDMenu=567&IDArticle=554 , проверено на 05.06.2021 г.]

⁷⁴в. Народно земеделско знаме, бр. 158/10.10.1991, с. 1

⁷⁵в. Земеделско знаме, бр. 43/26.09.1991 г., с. 1-2; Пак там, бр. 44/27.09.1991 г., с. 1-2; Пак там, бр. 45/28.09.1991 г., с. 1-2;

⁷⁶ Пак там, бр. 57/12.10.1991 г., с. 1

Петков“ така организира и провежда предизборната си кампания, че в битката за влизане в парламента най-голяма пречка вижда в дейците на БЗНС (е)⁷⁷.

Предизборните платформи

Тези общи закономерности в предизборната кампания на двата съюза са отразени и в техните предизборни платформи.

БЗНС (е) публикуват своята платформа във вестник „Земеделско знаме“ на 5 септември 1991 г. Тя е под надслов е „*Мир, хляб, свобода, народовластие*“⁷⁸ с добавката „*Да! На народовластническа България! Не! На комунистическата система!*“. В началото на своята платформа БЗНС (е) правят кратък преглед на случващото се в страната и на причините за кризата и обявяват, че „*след половинвековна комунистическа диктатура България е доведена за четвърти път до политическа, икономическа и духовна разруха*“ и „*предстои решителна битка за ликвидиране на комунизма, за победа на демокрацията*“. Самата предизборна платформа е анонсирана и като управленска програма на партията. В нея е заявено, че „*първото и решаващо условие за постигането на тази цел е победата на демократичните опозиционни сили в предстоящите избори и отстраняването на БСП от властта*“. Те поставят общонационални искания като закон за търсене на отговорност на виновниците за националната катастрофа, закон за съдене на незаконно забогатели лица, закон за конфискация имуществата на партийно-политически организации и партийни фирми, създадени с държавни средства. Акцентирането на тези искания е важно, защото те не са в такава степен част от публичното говорене на БЗНС година по-рано⁷⁹. Тоест има сериозно влияние на николапетковистите в съюза, както и на земеделската емиграция. Това обаче е донякъде нож с две остриета, понеже голяма част от членовете и симпатизантите на БЗНС имат положително мнение за сътрудничеството си с комунистите и за постигнато от Народна република България⁸⁰. В писма помежду им

⁷⁷ Дългърски, Л. Земеделското (не)обединение..., с. 113-114

⁷⁸ Лозунгът отразява традиционните принципи на сдружените земеделци и има своя предистория от първата половина на ХХ в. В месеците след 9 септември 1944 г. и по време на участието на България във войната срещу Германия, се явява донякъде контрапункт на лозунга на БРП (к) – „Всичко за фронта, всичко за победата“, а в последствие се използва и от николапетковистите. Всичко това му носи достатъчен символен капитал, за да се използва от земеделците и след 1989 г.

⁷⁹ Още повече, че Единен все още има двама министри, единият от които е заместник-премиер, което поставя под въпрос изобщо приобщаването му към опозиционните сили, макар и да е използвано в общ контекст.

⁸⁰ Година по-рано, когато е в ход кампанията около изборите за ВНС, също се появява този дискуссионен момент сред сдружените земеделци от БЗНС. По-младите от тях „*клонят към СДС*“, докато по-възрастните не са доволни от подкрепата спрямо СДС и смятат, че „*исторически кръвно са свързани с комунистите*“ и желаят да се запази съюза с БСП. вж. Луджев, Димитър. Революцията в България 1989-1991. Книга 2. С., 2012, с. 274-275, 299

може да се прочете как някой от тях наричат николапетковистите „реакционери и чорбаджии“⁸¹.

В платформата са застъпени четири основни сектора – икономика, земеделие и екология, социална политика и духовна сфера. В случая приоритетно може да бъдат разгледани предложенията им за земеделието и екологията, които са свързани с въпроси, традиционно важни за земеделците, а и идват в момент, когато в страната се дискутира и Законът за земята. В този раздел те припомнят, че „комунистическият икономически модел съсипе земеделието и българското село“ и затова БЗНС (е) ще предложи необходими закони, включително нов закон за земята в името на последователно провеждане на аграрна реформа и съживяване на селото. Те заявяват, че ще отстояват 13 конкретни мерки. На първо място е тази за незабавно възстановяване на собствеността върху земеделските земи на всички собственици и ускоряване процеса на получаване на земя и земеделски инвентар, а след него: оземляване по опростен ред на малоимотни и безимотни земеделски стопани, възраждане на класическите кооперации, освобождаване земеделските стопани от данъчни тежести за срок от 5 години, ново застрахователно законодателство, специални кредитни и лихвени облекчения, справедливи и гарантирани от държавата минимални изкупни цени на основни земеделски стоки, регулирани цени на земеделски машини, горива, торове, препарати и др., насочване на чужди инвестиции към земеделието, създаване на специални фондове за развитие на селото и земеделските стопанства, закон за собствеността и ползването на горите, създаване на развито ветеринарно дело и безплатно и развито земеделско образование.

Това, което може да се извлече като заключение на базата на посочения пример, е, че програмата отразява едновременно обществените настроения, вътрешнопартийните дадености и земеделските традиции. От една страна, незабавното възстановяване на собствеността на всички собственици предполага, че това ще се случи и за тези, които не я обработват, но от друга, се предвижда и оземляване на малоимотни и безимотни, което е компромисна позиция спрямо принципа земята да принадлежи на тези, които я обработват.

Значително по-късно - чак на 20 септември⁸² - от БЗНС „Никола Петков“ публикуват в партийния си орган своята платформа⁸³. Мотото ѝ е „Мир, хляб, свобода и

⁸¹ ЦДА, ф. 1908к, оп. 1, а.е. 959, л. 1

⁸² в. Народно земеделско знаме, бр. 144/20.09.1991 г., с. 1-2

⁸³ Това дори е отбелязано в статия на Жечка Данаилова във вестник Земеделско знаме – „Защо се бави платформата на БЗНС „Н. Петков“ – да не би да ѝ е нужно кръвопреливане?“ и намек, че „може би някой

народовластие“. В нея николапетковистите си поставят за цел „достойно човешко съществуване чрез парламентарна република, възраждане на българското село, социална справедливост, свобода на личната инициатива, неприкосновеност на частната собственост, чиста природа, духовно възраждане, национално съгласие и независима външна политика“. Констатации са направени и „за състоянието днес“, че „страната е в пълна разруха“, „националната катастрофа“ – „следствие от половинвековната диктатура на БКП и нейния съучастник БЗНС-казионен“⁸⁴, която е довела до „ликвидиране на частната собственост върху земята, обезлюдяване на българското село и съсипване на селското стопанство“, но и за „спасението“, което „е все още възможно“, поради което БЗНС „Н. Петков“ предлага програма за действие. Програмата се спира върху осем основни сектора – селско стопанство, икономика, здравеопазване, социално дело и опазване на околната среда, образование и духовен живот, национална и обществена сигурност, външна политика, за нацията и човека и държавата.

На първо място е поставено селското стопанство, което трябва да бъде в основата на националната икономика и за което искат прилагане на 16 предложения. Предвижда се приемане на Закон за земята, който не трябва да ограничава свободата на собствениците да възстановят правата си на владение, ползване и разпореждане в желанието от тях момент върху всички видове земи. За тези цел незабавно трябва да се върне земята на нейните собственици или на техните наследници. Ликвидиране на „насилническите форми на стопанисване“ като ТКЗС, но предвиждат преходен период на коопериране, а собствениците, които искат да обработват земята си, да я получат незабавно. Държавата трябва да подпомогне земеделското производство чрез: освобождаване от данъци от 5 до 10 години, държавна гаранция за стимулиращи изкупни цени, безлихвени или нисколихвени дългосрочни кредити за изграждане на преработващи предприятия, за което да се създаде Българска земеделска и кооперативна банка. Създаване на специализирани фондове за подобрения и закупуване на инвентар, реструктуриране на промишлеността с приоритет към нуждите на селото, демонополизирание на дейността по изкупуване, преработка и търговия със селскостопанска продукция, възстановяване на правата на ползване на горите, дълговете на ТКЗС към банки и държава да се опростят - но не и личната отговорност, запазване и обогатяване на ветеринарното обслужване, повишаване на

биха си помислили за преписване. Нищо чудно, ако е била анемична, да се е наложило кръвопреливане...“
вж. в. Земеделско знаме, бр. 38/19.09.1991 г., с. 2

⁸⁴ По-надолу, за да няма някакво двусмислие е допълнено – „БЗНС – казионен („единен“)

квалификацията на младите фермери, както и специален закон за ветеринарните и селскостопански училища, пенсиониране на частните земеделски стопани със съобразени с условията пенсии, осигуряване на средства за безплатно медицинско обслужване на село.

Това, което прави впечатление при сравнение на предложенията на двата съюза спрямо селското стопанство, е наличието на много общи моменти. Сходства присъстват и в другите основни теми в програмите им, което от своя страна предполага няколко възможни обяснения за това. Първото е, че забавянето на николапетковистите действително може да им е дало възможност да съобразят своята платформа с тази на Единен. Втората е, че между двата съюза действително няма идейни различия, а по-скоро личностни проблеми водят до отделно явяване на изборите и оттам програмите им са близки по смисъл. А трета е, че програмите в голяма степен отразяват нуждите на обществото към този момент. Предвид общата комплексност на този период, е напълно възможно да става въпрос и за сложна компилация между тези три хипотези, които да водят до близостта на предизборните платформи на двата съюза.

Изборни резултати

Изборите за парламент през 1991 г. се оказват драматични за участниците в тях. С разлика от 1% СДС печели пред БСП – „с малко, но завинаги“, както ще остане известна тази победа⁸⁵. Точните изборни резултати са следните⁸⁶: Общата изборна активност е 83,87%, или от 6 790 006 избиратели са гласували 5 699 960. СДС получава 34,36% от гласовете или 110 депутати от общо 240. СДС става първа парламентарна сила, но няма абсолютно мнозинство, което го прави зависим при съставянето на правителство. БСП остава втора с 33,14% от гласовете или 106 депутати и ако може да се говори за изненада, тя е в твърде минимална загуба само от процент и половина. На трето място излиза ДПС със 7,55% и 24 депутати⁸⁷.

Двата земеделски съюза обаче остават под прага от 4%, като за втори път след 1904 г. земеделците се оказват извън парламента. Ако, разбира се, пренебрегнем

⁸⁵ Думите принадлежат на Александър Йорданов, политик от СДС, а само 3 години по-късно БСП ще ги опровергае и ще спечели категорична победа. Самият той твърди, че думите му са преиначени и че е говорил за победа за демокрацията, а не за СДС.

⁸⁶ Бюлетин за резултатите от изборите за народни представители, проведени на 13 октомври 1991 г. С., 1991, с. 12-13, 17-24

⁸⁷ Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи..., с. 279

участието на БЗНС „Никола Петков“ в СДС⁸⁸. Драматична е ситуацията с БЗНС (е), който получава 214 052 гласа⁸⁹, което е равносилно на 3,86% и не му достигат около 14 хил. гласа, за да премине бариерата, а БЗНС „Никола Петков“ – 190 454 гласа или 3,44%⁹⁰. По този начин двете партии заемат четвърто и пето място. В този символичен сблъсък победител излиза БЗНС (е), но едва ли много сдружени земеделци приемат резултата като победа.

Разгледано по области⁹¹ се вижда, че в София-град двата съюза имат почти равен резултат, но като цяло това е най-слабият район за земеделците със съответно 11 242 гласа за БЗНС (е) и 11 032 за николапетковистите, за сравнение в Ловешка област двата съюза вземат общо над 66 хил. гласа, малко под 65 хил. са общия сбор гласове в Пловдивско. Ако изключим София-област, където БЗНС (е) печели с 24 хил. на 17 хил. гласа, то в областите в Южна България БЗНС „Никола Петков“ излиза победител, а във всички в Северна – БЗНС (е). Като цяло електоратът на Единен е много по-равномерно разпределен⁹².

Важно уточнение е, че БЗНС „Н. Петков“ не се регистрира за участие в Габровския изборителен район⁹³ и като прибавим този факт, може да предположим, че разликата между двата съюза би била още по-малка.

Почти навсякъде в страната двата земеделски съюза и СДС имат общ или поне сходен електорат. Изразена е и тенденцията колкото по-слабо е представянето на БЗНС „Н. Петков“, толкова по-добре се представя СДС и обратно. Същевременно в много случаи двете земеделски организации имат по-добри постижения там, където и БСП⁹⁴ получава върхови стойности⁹⁵.

Социологическите проучвания преди самата кампания се различават от случилото се на изборите. Преди обединението на 27 юли БЗНС е във възходящо развитие, поне що се отнася до общественото одобрение, като по този показател е дори пред БСП и СДС, макар това далеч да не значи и евентуална подкрепа в изборния ден.

⁸⁸ Стоянов, М. Размисъл върху днешното състояние на земеделското движение: - 100 години БЗНС: Юбилеен сборник, Пловдив, 2000, с. 166

⁸⁹ На изборите през лятото на 1990 г. БЗНС взема 368 929 гласа, но за това не може да бъде винена само неуспешното обединение. По-ранни социологически проучвания също показват отлив от изборителите на БЗНС. вж. Луджев, Д. Революцията в България 1989-1991. Книга 2. С., 2012, с. 414

⁹⁰ Бюлетин за резултатите от изборите за народни произведения на 13 октомври 1991 г., ЦИК, С. с. 12-13

⁹¹ В приложение №1 и приложение №2 в края на текста са представени резултатите на двата съюза по изборителни райони в абсолютни стойности и в процентно отношение

⁹² Бояджиев, Веселин. Парламентарните избори през 1991 г. Политикогеографски анализ на представянето на БЗНС. В. Търново, 1994, с. 18-19, 89

⁹³ Пак там, с. 1

⁹⁴ БСП се явява като основа партия в коалицията „Парламентарен съюз за социална демокрация“.

⁹⁵ Бояджиев, В. Парламентарните избори през 1991 г..., с. 24-25

БЗНС в периода до юли 1991 г. се движи и по последния показател значително по-добре от изборния си резултат. Подкрепата за Виктор Вълков е значително по-голяма и балансирана в сравнение с тази за Милан Дренчев. При така представените обществени нагласи на първо място може да се изведе, че обединението на 27 юли изиграва негативна роля за БЗНС, но трябва да се отчете, че 77% от декларираните, че ще гласуват за БЗНС, са „за“ обединението, 83% от електората на БЗНС „Н. Петков“ подкрепя същото, а през месец юли 16% от електората заявява, че ако на изборите се яви нова политическа коалиция БЗНС-обединен, биха гласували за нея⁹⁶.

Неуспехът на БЗНС след обединението се дължи на комплекс от фактори – самото обединение не е пълно, което е твърде вероятно да има по-скоро разочароващ ефект сред част от земеделските избиратели и те да обръщат погледи към двете големи и силно противостоящи си партии. Споменатата вече промяна в публичното говорене на БЗНС (е), отблъскващо левите земеделци, които са си кооперирали дълго с БКП в предходния период. БЗНС „Н. Петков“ пък, в следствие проблемите със СДС, започва твърде късно своята кампания. Тези обективни обстоятелства, както и „калната“ кампания между двете земеделски партии, стесняването на традиционната социална база на земеделците и въпросът дали земеделските идеи дават правилните решения на задачите, стоящи пред страната, са по-вероятните причини за това „стопяване“ на електората на земеделските партии.

Последствия от изборите

Прекият резултат от изборите е, че сдружените земеделци в България остават без свои представители в парламента, но това дава началото на нови процеси сред тях.

Още по време на изборния ден ПП на БЗНС (е) обявява тревога от изявлението на ЦИК, че окончателните резултати ще бъдат обявени на 23 октомври и според тях това дава шанс за манипулации и иска резултатите да се обявят в рамките на 2-3 дни⁹⁷. БЗНС „Н. Петков“ също алармира за нарушения, като появата на „хибридна“ бюлетина в 13-и пазарджишки избирателен район, където върху такава с техните цветове са изписани имената на кандидатите на Единен⁹⁸.

Твърде ентузиазирани звучат водещите заглавия във вестник „Земеделско знаме“ - „Демокрацията победи“, „Комунизмът си отиде“⁹⁹, предвид резултата на съюза,

⁹⁶ Тончев, Васил, Лидия Йорданова. Избори 1991. Обществено мнение в България. С., 1991, с. 23-26, 39-40, 45-48

⁹⁷ в. Земеделско знаме, бр. 58/14.10.1991 г., с. 1

⁹⁸ в. Народно земеделско знаме, бр. 161/15.10.1991 г., с. 1

⁹⁹ в. Земеделско знаме, бр. 59/15.10.1991 г., с. 1

докато „Народно земеделско знаме“ излиза с редакционна статия, която е по-скептична и според тях *„политическата картина е доста мрачна“*, а към обещанието на СДС, че няма да се съюзява с *„червените“* отговаря с *„нали и миналия път ни обеща, а после не удържа на думата си“*¹⁰⁰.

Четири дни след изборите, на 17 октомври, ПП на БЗНС (е) се събира на заседание, на което продължава обсъждането на резултатите от изборите и взема решение да свика УС на 24 октомври при дневен ред: анализ на организационно-политическата работа преди изборите и насрочване на конгрес, след което подава колективна оставка, която да бъде обсъдена от съвета¹⁰¹.

Заседанието на УС е открито от председателя му Светослав Шиваров. Доклад относно изборите чете секретарят на ПП Димитър Боев и в него е направен изводът, че резултатът съответства на състоянието съюза и на *„извършената и най-вече на неизвършената от неговите кадри работа“*. По време на изборите БЗНС (е) се е представила като неорганизирана политическа сила. Предложено е до края на годината да се проведе конгрес и да се разработят проекти за програма и устав¹⁰². Да се доведе докрай процесът на единство. Да се продължи и завърши процесът на изграждане на Земеделския младежки съюз и Академичния земеделски съюз и др. Барев обявява оставката на ПП, при което започват да се обсъждат слабостите – непълно единство, нарушена структура, бавещо се подмладяване и пр.¹⁰³

Причините за загубата са обект на размисли и сред *„зелените“* земеделци. Но те завиват и в посока, свързваща резултата с цвета на бюлетината или прехвърлят вина върху трети страни, какъвто е случаят с телевизионния апел на Александър Йорданов в навечерието на изборите - земеделците да не гласуват за БЗНС „Н. Петков“, а за СДС, защото николапетковистите нямат шанс да преминат бариерата и *„гласовете им ще останат за комунистите“*, което според Крум Хорозов е повлияло на резултатите¹⁰⁴.

Крахът при опита за влизане в парламента не минава и без кадрови промени при николапетковистите и на 26-27 октомври 1991 г. УС на БЗНС „Н. Петков“ избира ново Постоянно присъствие, което предполага възможна нова посока на развитие за съюза, още повече че е избрана и комисия, която да работи за земеделското единство¹⁰⁵. Такава комисия излъчва и Единен и на 7 ноември е проведено и първото съвместно заседание

¹⁰⁰ в. Народно земеделско знаме, бр. 162/16.10.1991 г., с. 1

¹⁰¹ в. Земеделско знаме, бр. 62/18.10.1991 г., с. 1

¹⁰² До този момент БЗНС е с временни такива, тъй като все още не е проведен конгрес след обединителната конференция.

¹⁰³ в. Земеделско знаме, бр. 67/25.10.1991 г., с. 1

¹⁰⁴ Хорозов, Кр. Проиграна борба..., с. 128

¹⁰⁵ в. Народно земеделско знаме, бр. 171/29.10.1991 г., с. 1

на комисиите за единство на земеделските сили на БЗНС „Никола Петков“ и БЗНС (е)¹⁰⁶. Нови събрания се провеждат на 11-12 ноември, които завършват и с подписването на документи, свързани с обединителния процес, с уговорката да бъдат предложени за одобрение от УС на съюзите¹⁰⁷.

Оттук пътят към единството поема към нова своя фаза и ще се материализира едва година по-късно, когато Анастасия Мозер ще стане главен секретар на вече обединения БЗНС, като самата тя ще изтъква, че именно изборите за XXXVI ОНС и резултатите от тях стават голямата причина да се завърне в България¹⁰⁸.

Изборният неуспех на земеделските политически формации в изборите за парламент през 1991 г. е показателен и в национално, и в партийно измерение. Неприсъствието в XXXVI НС на такава традиционна и стара българска партия като БЗНС може да се приеме като белег за политическата криза в страната¹⁰⁹. Той има своите обективни причини, коренящи се в сложните преобразования, които протичат сред сдружените земеделци. За създаденото разделение често вината се прехвърля върху ръководствата на двете партии, а неуспешните опити за обединение преди изборите се окачествяват като провалени поради заложените критерии и проявено високомерие¹¹⁰. Същевременно единството е постигнато година по-късно, за да бъде последвано от създаването на нови формации като нов БЗНС „Никола Петков“, БЗНС „Никола Петков в СДС“, Християн-аграрна партия, БЗНС „Александър Стамболийски“ и др¹¹¹. Дори да бъде сметнато, че това е проява на „вождизъм“ и лични амбиции, то последвалото влизане на земеделците в парламента през 1994 г. показва, че те далеч не са такава сила, каквато сами очакват да бъдат. Логично и самоцелното, механично обединение едва ли решава проблемите в земеделското движение. Те се коренят в тежки междуличностни конфликти, идеологическа криза, за която доказателство е силното персонифициране на идеите – около личността на Александър Стамболийски, на Никола Петков, на Димитър Гичев, което измества съдържанието към формата, не на последно място стеснената социална база – българското село не е това, което е било през 40-те години и самите сдружени земеделци отчитат този факт. Всичко това са големите предпоставки за изборния неуспех, като логиката на процесите го предвещава, а той е следствие и в същото време признак за проблемите. От друга страна, фактът, че не

¹⁰⁶ Пак там, бр. 179/08.11.1991 г., с. 1

¹⁰⁷ Пак там, бр. 181/19.11.1991 г., с. 1

¹⁰⁸ Гаджев, Д. Анастасия Мозер. Щрихи от ..., с. 85

¹⁰⁹ Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи..., с. 279

¹¹⁰ Гаджев, Д. Анастасия Мозер. Щрихи от ..., с. 86

¹¹¹ Иванов, Димитър. Панорама на земеделските организации след 1946 г. – В: 100 години БЗНС. Юбилеен сборник. Пловдив, 2000, с. 159-161

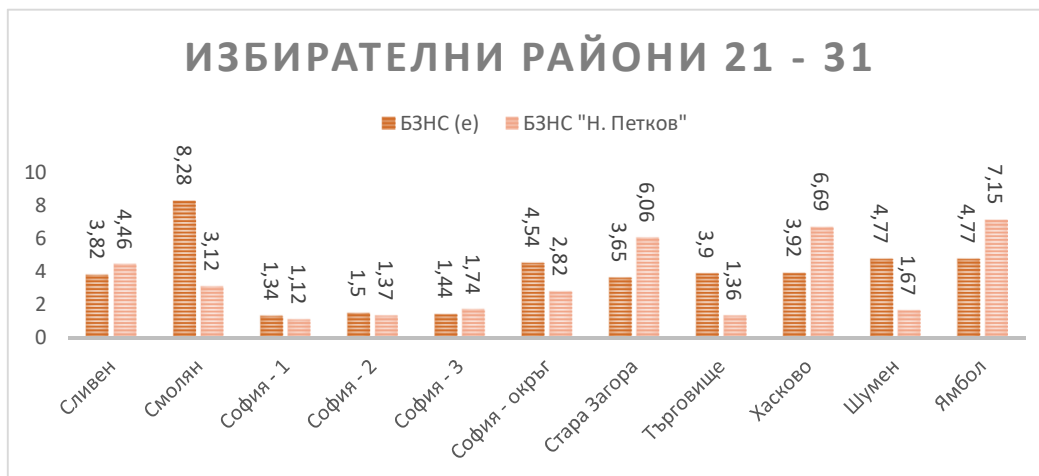
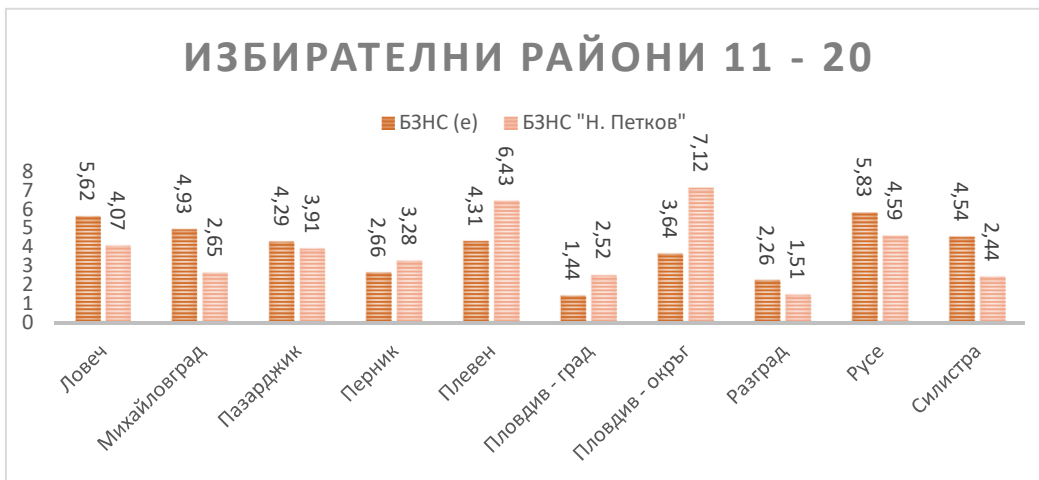
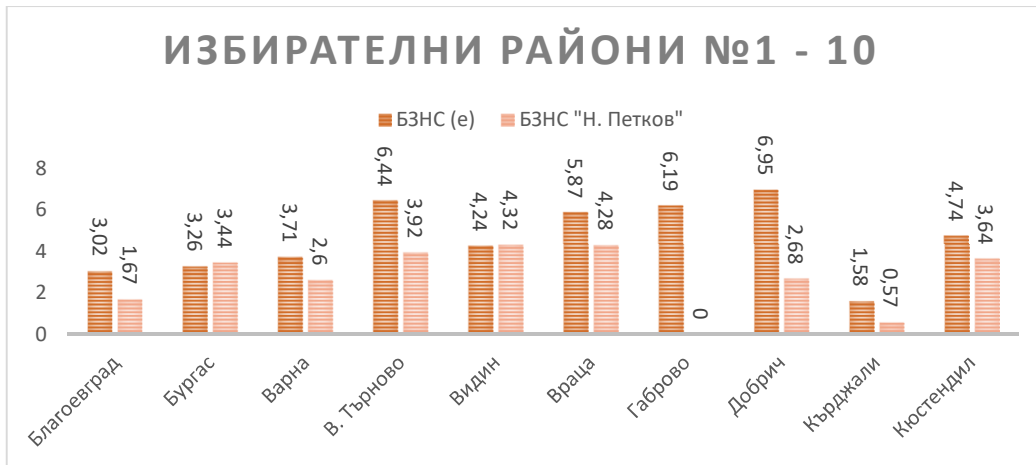
влизат в парламента, лишава земеделците от още една тяхна дългосрочна цел – формиране на трети политически център в България в лицето на БЗНС, който да застане наравно със СДС и БСП, но и краткосрочна – да останат парламентарно представена политическа сила и да се възползват от всички възможности, които този статут предлага.

Приложение №1¹¹²

Изборен район	БЗНС (е)	БЗНС „Н. Петков“	Изборен район	БЗНС (е)	БЗНС „Н. Петков“
№1 Благоевград	6648	3684	№2 Бургас	9224	9727
№3 Варна	10668	7484	№4 Велико Търново	13670	8311
№5 Видин	4438	4521	№6 Враца	10441	7264
№7 Габрово	7048	0	№8 Добрич	10419	4023
№9 Кърджали	1997	724	№10 Кюстендил	5903	4530
№11 Ловеч	7349	5326	№12 Михайловград	6974	3747
№13 Пазарджик	8619	7865	№14 Перник	2944	3640
№15 Плевен	9833	14683	№16 Пловдив - град	3227	5660
№17 Пловдив – окръг	9787	19118	№18 Разград	2408	1608
№19 Русе	11016	8673	№20 Силистра	4575	2464
№21 Сливен	5405	6296	№22 Смолян	7767	2930
№23 София – 1	3780	3159	№24 София – 2	3911	3574
№25 София – 3	3551	4299	№26 София	8641	5364
№27 Стара Загора	9684	16071	№28 Търговище	3873	1347
№29 Хасково	7967	13587	№30 Шумен	6648	2325
№31 Ямбол	5637	8450	Общо:	214052	190454

¹¹² Бюлетин за резултатите от изборите за народни представители, проведени на 13 октомври 1991 г. С., 1991

Приложение №2¹¹³

PARTICIPATION OF AGRARIAN POLITICAL FORMATIONS IN THE 1991 PARLIAMENTARY ELECTIONS

¹¹³ Бюлетин за резултатите от изборите за народни представители, проведени на 13 октомври 1991 г. С., 1991

Nikola Shindarov

The participation of agrarian political parties in the parliamentary elections in 1991 was one of the key moments in their political development in the first years of Bulgaria's political transition. The elections for the Ordinary National Assembly are held in conditions of high public charge. The agrarian parties, despite the declared desire for unity, are divided in the elections and voters can vote for both the Bulgarian Agrarian National Union – united (BZNS - edinen) and the Bulgarian Agrarian National Union "Nikola Petkov" (BZNS - Nikola Petkov). The conduct of the election campaign and the ideas embedded in the party platforms of both parties provide an opportunity for parallel analysis. The failure to cross the electoral barrier strikes at the ambitions of agrarians to enter the National Assembly and participate in government, which determines their subsequent development. Sources for the development of the article are: research on the transition in Bulgaria, periodicals, archival documents, publications with results from the Central Election Commission, sociological research, memories of participants in the events and others.

Библиография:

Архивни документи:

1. Централен държавен архив, фонд 1908к - Родопски, Петър Атанасов (1908–1994)
2. Централен държавен архив, фонд 1466 - Съюз на демократичните сили (СДС)
3. Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, фонд 1 - "Секретариат" - Министерство на вътрешните работи; Служба за контрол и информационно-аналитична дейност (1944-1990)

Преса:

4. Земеделско знаме, 1991-1992
5. Народно земеделско знаме, 1991

Публикувани документи:

6. Бюлетин за резултатите от изборите за народни представители, проведени на 13 октомври 1991 г. С., 1991
7. Бюлетин на пресслужба „Куриер“ на БТА [<http://www.omda.bg> посетено на 05.01.2022 г.]
8. Закон за избиране на народни представители, общински съветници и кметове. С., 1991

Научна литература:

9. 100 години БЗНС. Юбилеен сборник, Пловдив, 2000
10. Баева, Искра. България и Източна Европа. С., 2001
11. Бояджиев, Веселин. Парламентарните избори през 1991 г. Политикогеографски анализ на представянето на БЗНС. В. Търново, 1994
12. Калинова, Евгения, Искра Баева. Българските преходи 1939-2010. С., 2010
13. Луджев, Димитър. Революцията в България 1989-1991. Книга 2. С., 2012
14. Недев, Недю. Милан Дренчев. Идеология и борби. С., 1996
15. Партии и коалиции участвували в изборите за Велико народно събрание 10 юни 1990 г. Библиографски указател. С., 1990
16. Проданов, Васил. Българският парламент и преходът. С., 2009
17. Тончев, Васил, Лидия Йорданова. Избори 1991. Обществено мнение в България. С., 1991
18. Шиндаров, Никола. Аспекти от възстановяването на Българския земеделски народен съюз „Никола Петков“ (1989-1990). – В: Сп. Анамнеза. Год. XV, 2020, кн. 4, с. 64-91 [<http://www.anamnesis.info/node/1680> , посетено 06.01.2022 г.]

Мемоарна литература:

19. Баталов, Димитър. Моите 290 сезона. С., 2004
20. Гаджев, Драголюб. Анастасия Мозер. Щрихи от един живот в трудно време. С., 2019
21. Дългърски, Лазар. Земеделското (не)обединение. Пловдив, 2015
22. Константинов, Георги. Спомени. Т. 4 [<http://www.anarchy.bg/wp-content/uploads/2016/10/IV-%D0%A2%D0%98-%D0%A2%D0%9E%D0%9C-1.pdf> посетено на 05.01.2022 г.]
23. Хорозов, Крум. Проиграна борба. Факти и документи. София, 2001